

Nikica Barić

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

JUGOSLAVENSKA AKCIJA U OSIJEKU 1934.-1935.

UDK 329(497.5Osijek)“1934/1935“

DOI 10.22586/ss.25.1.9

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 21. 3. 2025.

U prilogu su doneseni podaci o osnivanju, organizaciji i ideologiji udruženja Jugoslavenska akcija (JA) koje je osnovano nakon što je kralj Aleksandar Karađorđević 6. siječnja 1929. ukinuo parlamentarni sustav u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Tijekom prve polovine 1930-ih JA je nastavila raditi na svojoj organizaciji te je imala namjeru od udruženja postati politička stranka. Početkom 1935. JA je odlučila pristupiti Jugoslavenskom narodnom pokretu Zbor, čiji je predsjednik bio Dimitrije Ljotić, odnosno podržala je Ljotićevu listu na parlamentarnim izborima 5. svibnja 1935. godine. Nakon osnovnih podataka o JA u prilogu je prikazano njezino djelovanje u Osijeku od osnutka do parlamentarnih izbora u svibnju 1935. godine.

Ključne riječi: Kraljevina Jugoslavija, Jugoslavenska akcija, Osijek

Uvod

Povjesničar Branislav Gligorijević bavio se organizacijom Jugoslavenska akcija (JA) u članku objavljenom 1965. godine.¹ Nedavno se tom organizacijom bavio i povjesničar Vasilije Dragosavljević.² Oba ova povjesničara proučavali su JA u kontekstu njezinog pristupanja Jugoslavenskom narodnom pokretu Zbor.

¹ Branislav Gligorijević, „Politički pokreti i grupe s nacionalsocijalističkom ideologijom i njihova fuzija u Ljotićevom ‘Zboru’“, *Istorijski glasnik: organ Društva istoričara SR Srbije* (1965), br. 4, 35-83. Uglavnom na temelju navedenog Gligorijevićevog članka, o Jugoslavenskoj akciji je pisao i: Mladen Stefanović, *Zbor Dimitrija Ljotića 1934 – 1945*. (Beograd: Narodna knjiga, 1984), 22-28.

² Vasilije Dragosavljević, *Druga Evropa i Kraljevina Jugoslavija: JNP Zbor (1934-1941)* (Novi Sad: Prometej, 2021), 20-22.

Do osnivanja JA došlo je nakon što je kralj Aleksandar Karađorđević 6. siječnja 1929. ukinuo parlamentarni sustav, odnosno u razdoblju kada su se u Kraljevini Jugoslaviji početkom 1930-ih osjećale posljedice Velike gospodarske krize. Cilj je ovoga priloga donijeti podatke o organizaciji i ideologiji JA, a zatim će biti prikazano njezino djelovanje u Osijeku, koji je bio jedno od važnijih središta njezinog djelovanja.

Organizacija i ideologija Jugoslavenske akcije

Kralj Aleksandar je manifestom od 6. siječnja 1929. raspustio Narodnu skupštinu i ukinuo Ustav, te uveo svoju diktaturu. To je obrazložio nesposobnošću političkih stranaka da riješe probleme u državi. Nedugo kasnije ukinute su sve političke stranke. Također je promijenjeno ime države, koja je iz Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju. Novi režim promicao je integralno jugoslavenstvo, nasuprot pretходnim „plemenskim“ podjelama. U rujnu 1931. donesen je novi, oktroirani Ustav, koji je kralju davao velike ovlasti, a u studenom iste godine održani su parlamentarni izbori na kojima su istupili isključivo kandidati vladine liste. Izabrani narodni poslanici su u Narodnoj skupštini počeli raditi na osnivanju nove režimske stranke – Jugoslavenske radikalno-seljačke demokracije (JRSD). U toj su stranci bili članovi bivših političkih stranaka koji su prihvatili režim uspostavljen 6. siječnja 1929. godine. Sredinom 1933. godine JRSD će promijeniti ime u Jugoslavenska nacionalna stranka (JNS).³

U Beogradu je 7. siječnja 1930. osnovano udruženje JA. Ono je trebalo obuhvatiti mlade, obrazovane ljude, koji su trebali zajednički raditi na jačanju jugoslavenske nacionalne svijesti i narodnog jedinstva. U početku je to bilo društvo bez razrađenog programa i bez namjere djelovanja u široj javnosti.⁴ Udruženja pod istim imenom osnovana su i u drugim dijelovima Jugoslavije. Primjerice, uprava Savske banovine u Zagrebu u ožujku 1931. odobrila je pravila Jugoslavenske akcije iz Zagreba, a u srpnju iste godine pravila Jugoslavenske akcije iz Sušaka.⁵

³ Opširno o stanju nakon 6. siječnja 1929. vidi: Todor Stojkov, *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-1935*. (Beograd: Prosveta, 1969); Ivana Dobrivojević, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1935* (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006), 44-78, 221-256; Hrvoje Čapo, *Kraljevina čuvara: Represivni aparat monarhističke Jugoslavije na području hrvatskih zemalja (1918. - 1941.)* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2015), 97-104.

⁴ Gligorijević, „Politički pokreti i grupe“, 42.

⁵ Hrvatska (dalje: HR), Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), 1353, Grupa VI: Građanske stranke i društva, 1918.-1941. (dalje: 1353), inv. br. 3970, Pravila društva Jugoslavenska akcija iz Zagreba, odobrena po Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine, 6. 3. 1931., Broj: 14.985-

Okolnosti u kojima nisu mogle djelovati političke stranke, i u kojima je režim promicao jugoslavenski nacionalizam, otvarale su prostor udruženjima kao što je JA. Očito je donošenje Oktroiranog ustava i osnivanje nove režimske stranke JRSD utjecalo na postojeća udruženja JA da objedine i bolje organiziraju svoju djelatnost. Tako je 22. svibnja 1932. u Zagrebu održan sastanak delegata svih udruženja JA kojemu je prisustvovalo više od 400 osoba.⁶

Na tom je sastanku izabran Centralni odbor Saveza jugoslavenskih akcija koji je imao 31 člana. To su bili: prof. Ljubomir Aleksić, Milan Bašić (pekarski obrtnik), Stjepan Belošević (radnik), ing. Ilija Čavlina, prof. Ante Defrančeski, ing. Dragutin Domainko, dr. Miloš Đurić (profesor), Radmilo Grdić (novinar), Jaša Grgašević (savjetnik Ministarstva trgovine i industrije), Vladimir Velmar Janković (književnik), Ivo Jeličić (općinski načelnik), dr. Dragoljub Jevremović (liječnik), Marko Kavaja (novinar), dr. Juraj Korenić (liječnik), Luka Kostrenčić (novinar), Gradimir Kozomarić (novinar), dr. M. Križišnik (sudac upravnog suda), Hamid Kukić (tajnik Muslimanskog kulturno-prosvjetnog društva „Gajret“), dr. Rešid Kurtagić (odvjetnik), Ivan Malinar (novinar), Vlada Marković (zanatlija), dr. Čedomil Medini (odvjetnik), dr. Vinko Mikuličić (odvjetnik), dr. Đura Ostojić (liječnik), Đorđe Perić (novinar), dr. Ljudevit Prohaska (načelnik u Ministarstvu poljoprivrede), ing. Božidar Ribić, dr. Ksenofon Šahović (sveučilišni profesor), dr. Aleksandar Štulhofer (odvjetnik), dr. Bogumil Vošnjak (umirovljeni ministar) i prof. Danilo Vulović.⁷

Među članovima Centralnog odbora bili su i pojedini članovi bivše Organizacije jugoslavenskih nacionalista (ORJUNA), poput Čavline, Medinija i Štulhofera.⁸ ORJUNA je osnovana početkom 1920-ih godina, zalagala se za unitarnu jugoslavensku državu i jugoslavensko narodno jedinstvo, a protiv političkih protivnika upotrebljavala je nasilje. ORJUNA je u svojoj ideologiji i praksi preuzela značajke talijanskog fašizma i njemačkog nacionalsocijalizma. Nakon 6. siječnja 1929. vlasti su odredile raspuštanje ove organizacije.⁹ Tako su ORJUNU i JA povezivale određene osobe, a postojat će i određene ideološke sličnosti između tih dviju organizacija.¹⁰

II/2-1931; Pravila društva Jugoslavenska akcija iz Sušaka, odobrena po Kraljevskoj banskoj upravi Savske banovine, 30. 7. 1931., Pov. II. Broj: 20.652/1931.

⁶ „Jugoslovenska akcija“, *Jugoslovenska reč* (Zagreb), br. 1, 6. 8. 1932., 7.

⁷ Isto.

⁸ Branislav Gligorijević, „Organizacija jugoslovenskih nacionalista (Orjuna)“, *Istorija XX veka V* (1963), 389-391; Vasilije Dragosavljević, *Ideje fašizma u Kraljevini SHS: Organizacija jugoslovenskih nacionalista (1921-1929)* (Beograd: Medija centar „Odbrana“, 2020), 323-327.

⁹ Dragosavljević, *Ideje fašizma u Kraljevini SHS*, 73-75.

¹⁰ Dragosavljević, *Druga Evropa i Kraljevina Jugoslavija*, 21-22.

Također je na svibanjskom sastanku u Zagrebu izrađena Rezolucija u kojoj je istaknuta potreba okupljanja nove jugoslavenske generacije i njezinog aktivnog sudjelovanja u javnom životu, kako bi se riješila kriza koja postoji u Jugoslaviji. Pri tome je istaknuta vrhovna važnost jugoslavenske nacije i monarhije, dok je liberalnu demokraciju trebala zamijeniti ona vrsta demokracije koja će odgovarati potrebama jugoslavenskog naroda. Nasuprot „parazitskih oblika“ kapitalizma trebalo je raditi na razvoju zadrugarstva, kao i planske nacionalne proizvodnje, pri čemu je poljoprivreda, odnosno zemljoradnja, trebala predstavljati temeljnu djelatnost.¹¹

U Beogradu je 26. lipnja 1932. održana sjednica Centralnog odbora Saveza jugoslavenskih akcija na kojoj je odlučeno da se pokrene glasilo saveza. Ono je trebalo izlaziti u Zagrebu, a njegov glavni urednik bio je Luka Kostrenčić.¹² Prvi broj navedenog glasila – *Jugoslovenske reči* – objavljen je 6. kolovoza 1932. godine.¹³

Novi korak u organiziranju JA nastupio je 21. kolovoza 1932. kada je njezin Centralni odbor na sjednici u Beogradu usvojio njezina Pravila. Prvi dio Pravila sadržavao je načela iz Rezolucije donesene u svibnju iste godine u Zagrebu, nakon čega je navedeno da će JA okupljati nacionalno svjesne Jugoslavena u cilju sudjelovanja u svim područjima nacionalnog života i rada na jačanju jugoslavenske svijesti, izgradnji „rasne kulture“ te podizanju narodnog blagostanja i socijalne pravde. Prema Pravilima, član JA mogao je biti svaki punoljetni Jugoslaven koji to zaslužuje svojim moralnim i rodoljubnim karakteristikama. U vezi s organizacijom određeno je da se na čelu JA nalazi Centralni odbor. Također su u Beogradu i gradovima sjedištima banovina trebali djelovati banovinski odbori, kojima su trebale biti podređene mjesne organizacije. Ministarstvo unutrašnjih poslova je u listopadu 1932. na temelju § 4 Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima „uzelo na znanje“ navedena Pravila.¹⁴

U Beogradu je 29. siječnja 1933. održan javni zbor JA.¹⁵ Tom prilikom donesena je Rezolucija u kojoj je stajalo da je JA predstavnik generacije koja

¹¹ „Rezolucija“, *Jugoslovenska reč*, br. 1, 6. 8. 1932., 8. Sličan je bio i sadržaj Osnovnih programskih načela Jugoslavenske akcije iz ljeta 1933. godine. Vidi: „Osnovna programska načela Jugoslovenske Akcije“, *Jugoslovenska reč*, br. 50-51, 6. 8. 1933., 3; „Osnovna programska načela Jugoslovenske Akcije“, *Novi put* (Beograd), br. 1, 10. 4. 1934., 7.

¹² „Jugoslovenska akcija“, *Jugoslovenska reč*, br. 1, 6. 8. 1932., 7.

¹³ *Jugoslavenska reč* izlazila je do prosinca 1934. godine. Bila je riječ o tjedniku tiskanom srpskim jezikom, na latinici.

¹⁴ „Pravila Jugoslovenske akcije“, *Jugoslovenska reč*, br. 18, 3. 12. 1932., 7-8. Ista pravila, tiškana kao brošura u Beogradu, na ćirilici, mogu se naći u: HR-HDA-145, Savska banovina. Odjeljak upravnog odjeljenja za državnu zaštitu (dalje: 145), Pov. Broj: 12196/1934.

¹⁵ „Veličanstvena manifestacija jugoslovenske misli u Beogradu“, *Jugoslovenska reč*, br. 27, 4. 2. 1933., 1-7.

je, oslobođena „plemenskih predrasuda“, ostvarila jedinstvo jugoslavenskog naroda. Za probleme naroda i države odgovorne su dotadašnje političke „klike“ kojima je jedini interes bio doći na vlast, iako su svojim djelovanjem nanosili štetu narodu i državi. Upozoreno je da ostavština ukinutih političkih stranaka i neiskreno jugoslavenstvo sputavaju inicijativu kralja Aleksandra od 6. siječnja 1929., ali će smjena generacija ipak dovesti do pozitivnih promjena.¹⁶

U Rezoluciji je također navedeno da JA podržava najšire narodne samouprave, ali je protiv federalizma, koji bi predstavljao uvođenje umjetnih granica na teritoriju jednog i nedjeljivog jugoslavenskog naroda. Također se JA zalaže za energično suzbijanje korupcije, kao i za provođenje mjera protiv onih koji odnose „narodni novac u inostranstvo“, čime umanjuju sredstva potrebna za investicije u Jugoslaviji. Kada je riječ o ekonomskoj krizi, u Rezoluciji je objašnjeno da se ona može okončati razvojem zadrugarstva i zaštitom jugoslavenske privrede od „imperijalističkog i asocijalnog kapitala“.¹⁷

Centralni odbor Jugoslavenske akcije 2. listopada 1933. u Zagrebu je održao sjednicu na kojoj je izabran Direktorij kao izvršno tijelo Centralnog odbora. Članovi Direktorija bili su ing. Ilija Čavlina, prof. Velibor Jonić, dr. Juraj Korenić, Luka Kostrenčić, dr. Aleksandar Štulhofer i prof. Danilo Vulović.¹⁸

Direktorij JA je na sjednici održanoj 18. veljače 1934. odlučio da se ministru unutrašnjih poslova uputi predstavka u kojoj će se zatražiti da se prihvati djelovanje JA kao političkog udruženja, što je ubrzo i učinjeno.¹⁹

U Zagrebu je 1. srpnja 1934. održan kongres JA. Tom prilikom usvojena su nova pravila, te je JA određena kao „socijalno-nacionalni pokret, političko udruženje“. U pravilima je nadalje navedeno da JA zahtijeva staleško narodno predstavništvo, odnosno uvođenje korporativnog sistema, te zajedničko i sindikalno udruživanje naroda, kao i slobodu političkog organiziranja, ali na temelju državnog i narodnog jedinstva. Kao organi JA navedeni su Kongres, Centralni odbor (60 članova), Direktorij (devet članova), banovinski odbori, odbori organizacijskih područja, mjesne i kvartovske organizacije i povjereništva. Direktorij je određen kao tijelo koje zastupa JA u svim prilikama, a

¹⁶ Isto, 7.

¹⁷ Isto.

¹⁸ „Vanredni kongres Jugoslovenske Akcije“, *Jugoslovenska reč*, br. 68, 15. 6. 1934., 7.

¹⁹ Gligorijević, „Politički pokreti i grupe“, 43. Također vidi: HR-HDA-145, Pov. Broj: 12196/1935., dopis Ministarstva unutrašnjih poslova Pov. Broj 7931 od 2. 4. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

također je određeno da simbol JA ostane „kosovski krst“, dok je Centralni odbor trebao propisati i kako će izgledati uniforme članova JA.²⁰

Velibor Jonić, generalni sekretar JA, na kongresu je podnio izvještaj u kojem je opisao razvojni put JA. Objasnio je da su, na početku, neki njezini članovi smatrali da ona treba ostati „interna organizacija“, ali su prevladali aktivisti koji su težili da JA preraste u snažan socijalno-nacionalni pokret jugoslavenskog radnog naroda. Tako je ona počela organizirati javne zborove i osnivati organizacije kojima su pristupali novi članovi.²¹

Kao što se vidi, JA je na kongresu u Zagrebu iskazala težnju za političkim djelovanjem, ali ne kao „obična“ politička stranka, nego kao socijalno-nacionalni pokret koji će obuhvatiti cijeli jugoslavenski narod. Ipak, Ministarstvo unutrašnjih poslova je u rujnu 1934. odlučilo da JA ne može djelovati kao političko udruženje.²² JA će izravni ulazak u politički život ostvariti tijekom 1935. godine, kada će pristupiti u novi Jugoslavenski narodni pokret Zbor pod vodstvom Dimitrija Ljotića. Ipak, neki od istaknutijih članova JA (Čavlina, Kostrenčić, Štulhofer) ubrzo će napustiti Zbor i na parlamentarnim izborima nastupiti kao kandidati na listi predsjednika Kraljevske vlade Bogoljuba Jevtića.²³

Usporedba Jugoslavenske akcije s talijanskim fašizmom i njemačkim nacionalsocijalizmom

Povjesničari koji su se bavili ideologijom JA uočili su njezinu sličnost s talijanskim fašizmom, odnosno njemačkim nacionalsocijalizmom.²⁴ Navedeno potvrđuju i prethodno u ovom prilogu izneseni podaci iz kojih se vidi da je JA odbacivala liberalnu demokraciju, veličala je jugoslavensku državu i narod i zahtijevala uvođenje staleškog, odnosno korporativnog uređenja društva. JA „vođu“ ipak nije vidjela u vlastitim redovima, nego je za neupitnog vođu smatrala kralja Aleksandra Karađorđevića. Kao što je spomenuto, JA se pripremala da njezini članovi nose i posebne uniforme. Sve navedeno bile su i značajke talijanskog fašizma i njemačkog nacionalsocijalizma.

²⁰ M. Janko, „Vanredni kongres Jugoslovenske akcije“, *Jugoslovenska reč*, br. 70, 12. 7. 1934., 1-4; „Kongres Jugoslovenske Akcije“, *Novi put*, br. 4, 20. 7. 1934., 1-4.

²¹ M. Janko, „Vanredni kongres Jugoslovenske akcije“, *Jugoslovenska reč*, br. 70, 12. 7. 1934., 1-4.

²² HR-HDA-145, Pov. Broj: 12196/1935., okružnica Kraljevske banske uprave Savske banovine Pov. II. D.Z. Broj: 38954 od 4. 10. 1934. podređenim upravnim i policijskim vlastima.

²³ Dragosavljević, *Druga Evropa i Kraljevina Jugoslavija*, 308-309.

²⁴ Gligorijević, „Politički pokreti i grupe“, 81.; Dragosavljević, *Druga Evropa i Kraljevina Jugoslavija*, 22.

Unatoč tome, *Jugoslovenska reč* je početkom 1934. objašnjavala da Jugoslavija ne treba slijediti ideologije i režime drugih europskih zemalja. Talijanski fašizam, njemački nacionalsocijalizam („hitlerizam“) i komunizam u Sovjetskom Savezu organski su povezani s državama u kojima su nastali, te bi ih bilo pogrešno primijeniti u drugim državama. Zato u Jugoslaviji moraju postojati „političko-socijalne forme“ koje će odgovarati „karakteru i mentalitetu“ jugoslavenske nacije i potrebama jugoslavenskog društva.²⁵

Također je *Jugoslovenska reč* isticala da jugoslavenski nacionalizam ne može prihvatiti one europske nacionalizme koji su uvijek, pa i trenutno, usmjereni protiv slavenskih naroda i država:

„I mi ne smemo da kopiramo ni fašizam, ni hitlerizam, ni liberalizam, ni boljševizam, već treba da izgradimo svoj tip države, koji će odgovarati našem tipu nacionalizma. Mi moramo stvoriti takovu organizaciju države koja će nas najefikasnije zaštititi od agresivnih, imperijalističkih nacionalizama europskih industrijsko-kapitalističkih država, koje danas otvoreno idu za time da svoju ekspanziju upute baš na slovenske teritorije.“²⁶

Opisano ograđivanje od europskih „uzora“, isticanje posebnosti vlastite nacije, odnosno autohtonosti vlastite ideologije, zapravo je bilo tipično za sve europske fašističke pokrete. Nasuprot navedenog, svi su oni, u stvarnosti, prihvaćali ideje srodnih pokreta drugih europskih država.²⁷ To je bio slučaj i s JA, koja je preuzela značajke talijanskog fašizma i njemačkog nacionalsocijalizma, iako s posebnostima koje je nametao okvir slabo razvijene, pretežito seljačke jugoslavenske države.

Kako će biti prikazano u nastavku ovoga priloga, djelovanje JA u Osijeku suvremenici će uspoređivati s fašizmom, odnosno nacizmom.

Istaknuti članovi Jugoslavenske akcije u Osijeku

Prije opisa djelovanja JA u gradu i kotaru Osijek, navest ću podatke o nekim njezinim istaknutim članovima iz Osijeka, koji su dostupni iz izvještaja osječke policije, kao i drugih izvora.

Ing. Konstantin Čutuković, rođen 1872. u Zemunu, vjere srpsko-pravoslavne, umirovljeni gradski građevni savjetnik. On je u parlamentarnom razdoblju bio pristaša Demokratske stranke. Nakon 6. siječnja 1929. držao se lojalno prema vlastima, a nakon osnivanja JA bio je u vodstvu njezine

²⁵ L. K., „Boljševizam, fašizam, hitlerizam“, *Jugoslovenska reč*, br. 59, 17. 1. 1934., 1-2.

²⁶ L. K., „Jugoslavenski socijalni nacionalizam“, *Jugoslovenska reč*, br. 60, 5. 2. 1934., 1-2.

²⁷ Dragosavljević, *Ideje fašizma u Kraljevini SHS*, 297; Dragosavljević, *Druga Evropa i Kraljevina Jugoslavija*, 248.

osječke organizacije. Nije uživao povjerenje među osječkim građanstvom.²⁸ Na kongresu JA održanom 1. srpnja 1934. u Zagrebu Čutuković je izabran za člana njezina Direktorija.²⁹

Tugomil Ahmed Knopp, rođen 1896. u Ruščuku (Ruse) u Bugarskoj, prije 6. siječnja 1929. izjašnjavao se kao Hrvat islamske vjere. Bio je umirovljeni učitelj.³⁰ Imao je važnu ulogu u pokretanju JA u Osijeku, ali je ubrzo izazvao nezadovoljstvo među njezinim članovima. Krajem travnja 1934. osječka policija kaznila je Knoppa zatvorskom kaznom zbog održavanja neprijavljenog skupa JA. Osječka policija saznala je da je nekoliko godina prije ustanovljeno kako je Knopp psihički neuravnotežena osoba, zbog čega je i umirovljen. Zato je odlučeno da se protiv njega ne poduzimaju daljnji zakonski koraci, ali mu je trebalo onemogućiti djelatnost u redovima JA.³¹

Dragutin Moderčin, rođen 1893. u „Ismadžija“ (vjerojatno se misli na grad Ismailia) u Egiptu, rimokatoličke vjere. Po zanimanju je bio sudac. On je do 6. siječnja 1929. bio član Demokratske stranke. Kasnije je pristupio JNS-u, ali je zatim prišao JA i bio u vodstvu njezine organizacije u Osijeku. Osječka policija je početkom svibnja 1935. ocijenila da Moderčin nije popularan, jer svojim nastupima ostavlja dojam nesređene i prepotentne osobe.³²

Jugoslavenska akcija u gradu Osijeku

Konstituirajuća skupština JA u Osijeku održana je 3. ožujka 1934. u gostionici K šaranu, u osječkom Gornjem gradu. Skupštinu je otvorio Tugomil Knopp, povjerenik JA za kotar Osijek, a zatim se okupljenima obratio i ing. Konstantin Čutuković. Nakon toga su u upravu JA u Osijeku izabrani: Svetozar Čoporda (privatni namještenik), ing. Konstantin Čutuković, Branko Grubač (učitelj), Mustafa Hajdarević (radnik), Blaž Kolarić (zidar), Milan

²⁸ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Predstojništva gradske policije u Osijeku Str. Pov. Broj: 26 od 23. 4. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu; Pov. Broj: 19290/1935., dopis Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 1319 od 4. 5. 1935. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

²⁹ M. Janko, „Vanredni kongres Jugoslovenske akcije“, *Jugoslovenska reč*, br. 70, 12. 7. 1934., 1-4.

³⁰ HR-HDA-890, Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstava NDH, Prosvjetni djelatnici, 8416, Knopp, Tugomil Ahmed.

³¹ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 867 od 26. 4. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu; HR-HDA-1353, inv. br. 2272, dopis Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 867 od 26. 4. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

³² HR-HDA-145, Pov. Broj: 19290/1935., dopis Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 1319 od 4. 5. 1935. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

Mazur (mesarski pomoćnik), Ivan Meller (pivarski radnik), Franjo Taglieber (drvorezbar), Florijan Tomin (radnik) i Stjepan Sevald (brijački pomoćnik).³³

Mjesni odbor JA u Osijeku je 10. travnja 1934. u jednoj gostionici održao svoju sjednicu. Osječka policija izvijestila je da se tom prilikom okupilo oko 400 osoba „s brda i dola“, uglavnom nezaposlenih radnika s osječke periferije, kao i ljudi iz Adolfovcu (danas Višnjevca) i Retfale. Okupljenima su se obratili Čutuković, sudac Moderčin te gosti iz Zagreba.³⁴

Već 17. travnja 1934. u osječkoj gostionici Post održana je nova skupština JA na kojoj je Vjekoslav Maček, predstavnik iz Zagreba, u svome izlaganju kazao da se JA bori za pravdu, da su u njezinim redovima sinovi „malog, radnog“ čovjeka koji će ostvariti jedan bolji svijet. Umjesto „ukočenosti lešina“, zaključio je Maček, JA želi pokrenuti stvaralačke snage naroda koje će ostvariti obnovljenu i preporođenu Jugoslaviju.³⁵

Vladimir Velmar Janković, istaknuti član JA, održao je 26. svibnja 1934. u osječkom hotelu Central predavanje „Dve Jugoslavije“. Istoga dana u večernjim satima u Osijek su doputovali članovi Direktorija JA, koje su u velikom broju dočekali osječki članovi i pristaše JA. Idućega dana, 27. svibnja, na Gajevom trgu u Osijeku održan je veliki javni zbor JA na kojem su govore održali neki od njezinih istaknutih članova. Glasila JA tvrdit će da je zboru prisustvovalo oko 9000 osoba, što je predstavljeno kao dokaz potpore koju ona uživa u Osijeku.³⁶

Predstojništvo gradske policije u Osijeku će u vezi sa zborom JA održanim 27. svibnja izvijestiti da mu je prisustvovalo 2500 do 3000 ljudi, od čega su oko 1000 bili članovi i simpatizeri JA iz Osijeka i okolice, dok su ostatak činili znatiželjnici. Sa zbora je kralju Aleksandru upućen pozdravni brzojav, a također se puno puta klicalo kralju, Jugoslaviji i jugoslavenskoj vojsci.³⁷ U drugim će izvještajima osječka policija navesti da je na osječkom zboru održanom 27. svibnja bilo 3500 do 4000 ljudi, pri čemu je ponavljano da su

³³ „Osnivačka skupština Jugoslovenske Akcije u Osijeku“, *Jugoslovenska reč*, br. 63, 17. 3. 1934., 6.

³⁴ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 725 od 11. 4. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu. Također vidi: „Iz našeg pokreta: Druga velika skupština J. A. u Osijeku“, *Novi put*, br. 2, 30. 4. 1934., 4.

³⁵ „Ponovna velika skupština Jugoslovenske Akcije u Osijeku“, *Jugoslovenska reč*, br. 65, 17. 4. 1934., 7.

³⁶ „Veliki zbor Jugoslovenske akcije u Osijeku“, *Novi put*, br. 3, 8. 6. 1934., 1; „Triumf Jugoslovenske Akcije u Osijeku“, *Jugoslovenska reč*, br. 68, 15. 6. 1934., 1-6.

³⁷ HR-HDA-1363, Grupa XXI: Politička situacija, 1910.-1940. (dalje: 1363), inv. br. 3516, izvještaj Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 1172 od 1. 6. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

samo njih 1000 bili članovi i simpatizeri JA.³⁸ Očito je JA bila vrlo zadovoljna zborom održanim 27. svibnja. Tako će *Jugoslovenska reč* pisati:

„Osijek danas pretstavlja bez sumnje jedan od najjačih centara našega pokreta u državi. Broj naših članova u Osijeku iznosi nekoliko hiljada. Da bi se olakšao rad među tom ogromnom masom ljudi, osnovane su u Osijeku posebne organizacije za pojedine gradske četvrti, a pred nekoliko dana izabran je Centralni odbor J. A. za grad Osijek, koji će vršiti nadzor i upravljati svim kvartovskim organizacijama.“³⁹

Predsjednik tog Centralnog odbora bio je ing. Konstantin Čutuković, potpredsjednik Mustafa Hajdarević, generalni sekretar Dragutin Moderčin, a blagajnik Vilim Tifenbah. Članovi odbora bili su i Franjo Taglieber i Mato Tabak.⁴⁰

U srpnju 1934. Mjesni odbor JA u Osijeku održao je četiri sastanka koji su, prema ocjeni osječke policije, bili „osrednje“ posjećeni. Na njima je okupljenima tumačen program JA. Navedeni sastanci su prema ocjeni policije protekli mirno, odnosno „lojalno“, ali ne bez „demagogije“. Također je osječka policija tijekom istoga mjeseca donijela odluku o zabrani nošenja značke JA u obliku križa. Navedena zabrana donesena je zato što isticanje navedene značke nije bilo predviđeno odobrenim pravilima JA. Na ovo su predstavnici JA podnijeli žalbu, koju je uprava Savske banovine u Zagrebu odbacila.⁴¹

Jugoslavenska akcija u kotaru Osijek

Tijekom 1934. organizacije JA osnivane su i u selima u kotaru Osijek, dakle u neposrednoj blizini grada. Prema podacima iz glasila JA, njezina organizacija u selu Tenja osnovana je i prije one u Osijeku, za što je posebno zaslužan bio Knopp.⁴²

Prema arhivskim izvorima, prvi skup JA u kotaru Osijek održan je 4. ožujka 1934. u gostionici Palilula u Adolfovcu. Okupilo se oko 30 osoba kojima se obratio Knopp, kao i jedan predstavnik JA koji je navodno stigao iz Za-

³⁸ HR-HDA-1363, inv. br. 3517, izvještaj Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 1536 od 1. 7. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu. Također vidi: HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935.

³⁹ „Izbor mesnog Centralnog odbora Jugoslovenske akcije u Osijeku“, *Jugoslovenska reč*, br. 68, 15. 6. 1934., 7.

⁴⁰ Isto.

⁴¹ HR-HDA-1363, inv. br. 3516, izvještaj Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 1871 od 1. 8. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁴² „Jugoslovenska Akcija u osječkom srežu“, *Jugoslovenska reč*, br. 63, 17. 3. 1934., 7.

greba.⁴³ Tek krajem travnja iste godine u Adolfovcu je izabran mjesni odbor JA. Za predsjednika je izabran Svetozar Uglješić, za potpredsjednike Pavao Rošoci i Tomo Orešković, za sekretara Bogdan Jovičić i za blagajnika Luka Orešković.⁴⁴

Sredinom travnja 1934. osnivački skup JA održan je u Retfali. Njemu su prisustvovali Čutuković, Knopp i Moderčin, a izabran je mjesni odbor u koji su ušli: Andrija Cvenić (strojobravar), Aleksandar Čatić (čaraparski pomoćnik), Stevo Đukić (čaraparski pomoćnik), Antun Grgušić (zidar), Franjo Kardo (posebnik), Rade Modrić (radnik), Josip Nađ (radnik), Franjo Taglieber (drvorezbar), Petar Užarević (zemljoradnik) i Jozo Vidaković (ciglarski radnik). Na početku je ovom skupu prisustvovalo stotinjak osoba, ali je do kraja ostalo okupljeno samo njih tridesetak.⁴⁵

Početkom srpnja 1934. skupština JA održana je u Aljmašu. Nju je sazvao Pavle Bede, kolar iz tog sela, a na skupštini se okupilo oko 150 osoba. Ipak, nitko od prisutnih nije se odazvao pozivu da pristupi JA, niti je izabrana privremena uprava mjesne organizacije.⁴⁶

Krajem srpnja 1934. održana je i osnivačka skupština JA u selu Dalj (iako su skupovi JA u tom mjestu održani i prije). Skupštinu je sazvao mjesni pravoslavni svećenik Emil Glocar.⁴⁷ Na skupštini, na kojoj se okupilo oko 500 osoba, izabrano je mjesno vodstvo JA. Za predsjednika je izabran Stevan Ljubojević (ratar), za potpredsjednika Ilija Miladinović (ratar), za sekretara Marko Belić (otpušteni općinski pisar) i za blagajnika Stanoje Milanković (ekonom). Navedeni su prije 6. siječnja 1929. bili članovi Narodne radikalne stranke, osim Miladinovića, koji je bio član Zemljoradničke stranke. Nakon toga se u JA učlanilo 150 osoba iz Dalja. Kotarsko načelstvo u Osijeku izvijestit će da je među navedenim bilo malo uglednijih mještana. Većinu su činili siromašni seljaci i nadničari, odnosno oni koji su raspolagali zemljom koja im je dodijeljena u sklopu provođenja agrarne reforme, ali im je kasnije oduzeta jer je nisu htjeli obrađivati ili na nju plaćati porez.⁴⁸

⁴³ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Sreskog načelstva u Osijeku Pov. Broj: 289 od 8. 3. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁴⁴ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Sreskog načelstva u Osijeku Pov. Broj: 690 od 24. 5. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁴⁵ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Sreskog načelstva u Osijeku Pov. Broj: 548 od 27. 4. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁴⁶ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Sreskog načelstva u Osijeku Broj: 14.159 od 10. 8. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁴⁷ Opširno o Glocaru vidi: www.emilglocar.com, pristup ostvaren 21. lipnja 2025.

⁴⁸ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Sreskog načelstva u Osijeku Pov. Broj: 1270 od 24. 7. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

Nedugo kasnije organizacija JA osnovana je i u Čepinu. Osnivačkoj skupštini prisustvovalo je oko 70 osoba. Za predsjednika mjesne organizacije izabran je Radivoj Rakić (ratar), za potpredsjednika Nikola Vuković (ratar), za sekretara Milenko Dovniković (bivši općinski pisar), a za blagajnika Nikola Sekulić. Navedeni su prethodno bili članovi Narodne radikalne stranke.⁴⁹

JA je održala skupove i u drugim mjestima osječkog kotara, ali nema podataka da su i u tim mjestima osnovane njezine organizacije. Primjerice, sredinom kolovoza 1934. održana je skupštinu JA u Bijelom Brdu, ali izvore ne govore koliko je ljudi bilo prisutno niti je li izabrana uprava mjesne organizacije.⁵⁰

Retorika Jugoslavenske akcije

U izvještajima vlasti o javnim skupovima JA govori njezinih predstavnika nerijetko su ocjenjivani kao provokativni i demagoški.

Primjerice, na sjednici Mjesnog odbora JA u Osijeku održanoj 10. travnja 1934. okupljeni su na početku neprekidno klicali kralju Aleksandru i Jugoslaviji. Osječka policija ovo je ocijenila kao „izigravanje“ jer je nakon toga uslijedio zbor koji je bio antirežimski. Na njemu su osječki vođe JA i njezini predstavnici iz Zagreba govorili da je JA novi „pokret“ koji teži „ekonomskom oslobođenju našega naroda“ i kojem nitko ne može stati na put. Borba koja stoji pred JA bit će teška, u njoj će biti žrtava jer će vlasti protiv JA upotrijebiti silu, ali se njezini članovi toga ne boje, te će na nasilje odgovoriti istom mjerom. Također su govornici ukazivali kako je radni narod iskorištavan, te je kucnuo posljednji čas da on vrati svoja prava, kako više ne bi robovao. Osječka policija ocijenila je da su svi govornici nastupili temperamentno, čak i „revolucionarno“. Iako nitko nije izravno rekao da će JA svoje ciljeve ostvariti nasilnim putem, odnosno prevratom, to se, kako je navedeno u izvještaju osječke policije, ipak „osećalo“ u „vazduhu“:

„Haranga je cvala. Govornici su obećavali, čim dođe njihovo vreme, da će za neuposlene i osiromašene zemljom poteći ‘med i mleko’, koga sada samo par stotina ovlaštenih familija uživaju. Dakako, da su se govornici direktno ili indirektno očešavali na sadanji režim i rad narodnih poslanika; sve to uvek veoma smišljeno, uplićući tom prilikom vazda Kralja i kličući Njemu, Jugoslaviji, oslobodilačkoj vojsci, narodnim herojima i t. d. Nalazim, da je ova akcija – malo ne, pa identična sa hitlerizmom i fašizmom, koji su pokreti po

⁴⁹ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Sreskog načelstva u Osijeku Broj: 13.670 od 31. 7. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁵⁰ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Sreskog načelstva u Osijeku Pov. Broj: 1437 od 14. 8. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

govornicima bili također pozdravljeni – puna demagogije i lažnog obećanja, štetna po opšti mir i sadanji poredak (...).⁵¹

Kotarsko načelstvo u Osijeku će, u vezi s nekim od govora koje su predstavnici JA održali početkom svibnja 1934. na skupštini u Retfali, ocijeniti da su bili ispunjeni „lijepim riječima, frazama“, da bi na okupljene ostavili „što jači utisak“.⁵²

Na velikom skupu JA održanom u Osijeku 27. svibnja 1934. kod govornika je, prema mišljenju osječke policije, bilo izraženo „antirežimsko raspoloženje“, te je prisutni predstavnik policije morao govornike opominjati da ne „harangiraju“.⁵³ Govornici su na tom skupu izraženo isticali razliku između siromašnih i obespravljenih građana i korumpiranih i anacionalnih političara i kapitalista. Tako je Luka Kostrenčić kazao da je kralj Aleksandar svojim manifestom od 6. siječnja 1929. objavio nastanak nove Jugoslavije. Kada su „profesionalni političari“ vidjeli da im je kralj ovime oduzeo vlast, oni su:

„(...) prignuli šije i metnuli masku jugoslavenstva i opet se vratili na vlast da produže staru politiku, koja vodi državu u propast (...) Braćo ta petnaestogodišnja naopaka politika dovela je do toga, da je u ovoj zemlji 12,000.000 seljaka i radnika gladno, golo i boso, da su osiromašeni i proletarizovani i pored sve naše snage predani stranom kapitalu, da ga izrabljuje. Jugoslavenski ratnici stvorili su nezavisnu nacionalnu državu, a profesionalni političari napravili su od Jugoslavije koloniju stranog kapitala.“⁵⁴

Dr. Juraj Korenić iz Zagreba u svome je govoru kazao da JA nije, niti će biti, politička stranka. Ona je „nadstranački pokret“ koji okuplja fanatične idealiste koji u narodu, poput apostola, propovijedaju vjeru u bolju budućnost jugoslavenskog naroda i države:

„Mi okupljamo oko sebe cjelokupni jedinstveno ispaćeni, prevareni i opljačkani jugoslavenski narod (...) Ne silazi se tako lako iz ministarskih fotelja i položaja, koji su skopčani sa svim vlastima i zaslužbama, ne će kapitalist popustiti od svojih parasitskih zaslužbina, nego će tu trebati borbe (...) Govori se o svjetskoj krizi, a mi imademo našu specijalnu krizu, krizu našega gazdinstva i gospodarenja u državi, koja nas je kroz naopako gospodarstvo dovela još u veću krizu, a to kroz pljačke i krađu i prevare, kroz krađu držav-

⁵¹ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 725 od 11. 4. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁵² HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Sreskog načelstva u Osijeku Pov. Broj: 647 od 8. 5. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁵³ HR-HDA-1363, inv. br. 3516, izvještaj Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 1172 od 1. 6. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁵⁴ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., Stenogram skupštine „Jugoslavenske akcije“ u nedjelju 27. maja 1934. na Gajevom trgu u Osijeku.

nog i narodnog imetka i iznašanje izvan države naše muke i naše zarade. (...) Pozivam Vas, pomozite u toj našoj borbi, ne dajte da budemo osamljeni. Treba da vrstamo falangu za falangom i ako pogine prvi, da drugi stupi smjesta na poprište.“⁵⁵

Vjekoslav Maček iz Zagreba u svome je govoru kazao da JA traži „slobodu“ za malog jugoslavenskog čovjeka, koji je „popljuvan“:

„Danas postoje dvije Jugoslavije: Jugoslavija prošlosti, laži, nejednakosti, nepravde i druga Jugoslavija: budućnosti, istine i pravde. Drugovi! Jeste li za prvu ili za drugu? (...) Pre tri meseca mi smo ovdje osnovali organizaciju sa 40 ljudi, danas nas ima na hiljade.“⁵⁶

Vlasti su zbog govora održanih 27. svibnja 1934. u Osijeku, pred Državnim sudom za zaštitu države u Beogradu optužili osam članova JA (ing. Kosta Čutuković, Vladimir Velmar Janković, dr. Juraj Korenić, Luka Kostrenčić, Vjekoslav Maček, Ivan Malinar, Nikola Marinković, Ratko Živadinović).⁵⁷ Nisam našao podatke kako je okončan taj sudski postupak.

Jugoslavenska akcija prema „hrvatskom pitanju“ i nacionalnim manjinama

Članovi JA su i u svojim nastupima na osječkom području isticali čvrstu opredijeljenost za snažnu i centraliziranu Kraljevinu Jugoslaviju. Primjerice, na skupu JA u Retfali početkom svibnja 1934. spomenuto je da se JA zalaže za dobro „naroda jugoslavenskog“, za jedinstvenu i nedjeljivu Jugoslaviju, za monarhiju pod žezlom narodne dinastije Karađorđevića, odnosno kralja Aleksandra.⁵⁸ Tako JA nije mogla imati razumijevanja za ono što su na njezinom skupu u Adolfovcu u ožujku 1934. opisali kao „plemenske nastranosti“.⁵⁹

Ipak, predstavnici JA u svojim javnim nastupima na osječkom području nisu napadali bivšu Hrvatsku seljačku stranku, koja je bila glavna predstavница hrvatske oporbe centralistički uređenoj državi, niti njezine istaknute političare. Također nisu govorili o Hrvatima kao o „separatistima“ i protudržavnim elementima. Pretpostavljam da je u redovima JA postojalo shvaćanje da bi takav nastup štetio pridobivanju pristaša među Hrvatima.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ HR-HDA-1363, inv. br. 3517, izvještaj Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 1536 od 1. 7. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁵⁸ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Sreskog načelstva u Osijeku Pov. Broj: 647 od 8. 5. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁵⁹ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Sreskog načelstva u Osijeku Pov. Broj: 289 od 8. 3. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

Umjesto toga bilo je izjava u kojima se isticalo da su prethodne „plemenske“ podjele svima bile na štetu. Tako je na skupštini JA u Dalju u lipnju 1934. spomenuto kako su prethodno bile prisutne svađe „ko je Srbin, ko je Hrvat a tko je Slovenac“ i tko je „bolji patriota“, a za to vrijeme drugi su „novac strpali u svoje duboke džepove“.⁶⁰

Također su bile prisutne izjave koje su isticale zajedništvo Hrvata i Srba. Tako je na redovnoj godišnjoj skupštini Mjesnog odbora JA u Osijeku održanoj u ožujku 1935. član Direktorija Ratko Živadinović iz Beograda izjavio kako se nije nadao da će upravo Slavonija postati „centar“ JA i njezine ideologije, ali je JA naišla na „plodno tlo“ upravo tamo gdje se „ukrštavaju Srbi i Hrvati“.⁶¹

Uostalom, Osijek je nakon 1918., iz perspektive zagovornika nove jugoslavenske države, nerijetko smatran „anacionalnim“ i „sumnjivim“ zbog brojnog neslavenskog stanovništva, Nijemaca i Mađara. Ti su „esekeri“ smatrani neželjenom „ostavštinom“ bivše Habsburške Monarhije.⁶² Ipak, predstavnici JA, očito u težnji da privuku što više pristaša, nisu poticali sumnje u jugoslavensko rodoljublje Osječana. Tako je dr. Juraj Korenić na velikom skupu JA održanom u Osijeku 27. svibnja 1934. kazao da su „mnogi“ htjeli „ozloglasiti“ taj grad, ali se on osobno još 1918. upravo u Osijeku mogao čvrsto uvjeriti u pobjedu jugoslavenske misli.⁶³

Spremnost predstavnika JA da stupe u dodir i s pripadnicima manjina bila je vidljiva i kada je njezina skupština krajem svibnja 1934. održana u Ernestinovu. Tom prilikom je ing. Čutuković svoj govor držao na njemačkom jeziku, jer se obraćao (i) pripadnicima njemačke manjine.⁶⁴

Antisemitski istupi JA

JA u svojim programatskim dokumentima nije izravno spominjala Židove. Ipak, upravo će u Osijeku, u kojem je živjela značajna židovska zajednica, iz redova JA više puta doći do antisemitskih ispada. Prema popisu stanovniš-

⁶⁰ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., izvještaj sreskog podnačelnika od 25. 6. 1934. upućen Sreskom načelstvu u Osijeku, Predmet: Jugoslavenska akcija održavanje javne skupštine u Dalju.

⁶¹ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 567 od 4. 3. 1935. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁶² Primjerice vidi: Ivan Ribar, *Politički zapisi* (Beograd: Prosveta, Izdavačko preduzeće Srbije, 1948), 40-41.

⁶³ „Triumf Jugoslovenske Akcije u Osijeku“, *Jugoslovenska reč*, br. 68, 15. 6. 1934., 5.

⁶⁴ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Sreskog načelstva u Osijeku Pov. Broj: 778 od 29. 5. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

tva iz 1931. godine, u Osijeku, koji je imao 40.337 stanovnika, njih 2445 bili su židovske vjere.⁶⁵

Krajem ožujka 1934., dakle neposredno nakon osnivanja organizacije JA u Osijeku, Predstojništvo gradske policije izvijestilo je upravu Savske banovine u Zagrebu da je na jednoj sjednici osječkog mjesnog odbora JA razmatrano hoće li se Židovima dopustiti pristupanje u njezine redove. Neki članovi JA smatrali su da Židove ne bi trebalo primati, ali konačan zaključak nije donesen. Također je osječka policija raspolagala podacima da u redovima JA vlada antisemitsko raspoloženje, štoviše da JA priprema bojkot i progon Židova. Zato je predstojnik policije pozvao na razgovor Konstantina Čutukovića, skrenuo mu pažnju na navedene informacije i upozorio ga da će vlasti energično suzbiti eventualne protužidovske istupe. Čutuković je odgovorio da „nema pojma“ o navedenom, da JA ne širi antisemitizam, štoviše da u njezinim redovima ima i Židova. Izjavio je i da će onemogućiti eventualne antisemitske pojave, odnosno ono što bi se kosilo s ciljevima JA i zakonskim propisima.⁶⁶

U Retfali je u travnju 1934. održan skup JA, kojem su prisustvovali njezini predstavnici iz Osijeka. Na tom je skupu, kojem je prisustvovao i Čutuković, Knopp u svome govoru kazao da u cijelom svijetu, pa i u Jugoslaviji, vladaju teške prilike. Za to su odgovorni oni koji i dalje žive lagodno i u izobilju, a to su uglavnom Židovi, pa bi prema njima trebalo zauzeti stajalište kako je to učinio Hitler u Njemačkoj.⁶⁷

Na skupštini JA održanoj u Dalju u lipnju 1934. ponovno je bilo protužidovskih izjava. Tako je upravo Čutuković izjavio da su seljaci prisiljeni po niskim cijenama prodavati svoje proizvode „raznim židovskim špekulantima“, dok su drugi predstavnici JA također govorili protiv bankara, kapitalista, odnosno Židova, koji zarađuju u Jugoslaviji, a zatim novac iznose u Švicarsku i druge zemlje.⁶⁸

U lipnju 1934. Predstojništvo gradske policije u Osijeku raspolagalo je provjerenim podacima da su Čutuković i Moderčin boravili u Belišću, gdje su

⁶⁵ Zlata Živaković-Kerže, *Židovi u Osijeku (1918. – 1941.)* (Slavonski Brod; Osijek; Cerna: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje; Židovska općina Osijek; Pauk, 2005), 15-56. Također vidi: Carl Bethke, *(K)eine gemeinsame Sprache? Aspekte deutsch-jüdischer Beziehungsgeschichte in Slawonien, 1900 – 1945* (Berlin: LIT Verlag, 2013).

⁶⁶ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., izvještaj Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 623 od 29. 3. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁶⁷ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Sreskog načelstva u Osijeku Pov. Broj: 548 od 27. 4. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁶⁸ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., izvještaj sreskog podnačelnika od 25. 6. 1934. upućen Sreskom načelstvu u Osijeku, Predmet: Jugoslavenska akcija održavanje javne skupštine u Dalju.

posjetili Viktora Gutmanna, suvlasnika poduzeća S. H. Gutmann d. d. Ova dvojica predstavnika JA zatražili su od Gutmanna novac za potrebe njihove organizacije. Gutmann ih je odbio s obrazloženjem da on, kao strani državljanin, načelno ne daje novac političkim strankama, iako ga je spreman dati za humanitarne svrhe. Gutmann je pitao Čutukovića i Moderčina tko stoji iz JA, na što su oni odgovorili da iza njih stoji kralj Aleksandar. Gutmann je ponovio isto pitanje pa su navedeni, kao da su u „neprilici“, odgovorili da je kralj Aleksandar upoznat s radom JA.⁶⁹

Osječka policija o navedenom je izvijestila upravu Savske banovine u Zagrebu, pri čemu je također ukazala na činjenicu da Moderčin kao sudac Okružnog suda u Osijeku vodi istragu protiv poduzeća S. H. Gutmann d. d., te je tražila da Kotarsko načelstvo u Valpovu provjeri cijeli slučaj. Također je osječka policija zatražila od banske uprave u Zagrebu da Moderčin bude premješten iz Osijeka zato jer je on državni službenik, a kao član JA kritizira trenutnu vlast, što loše djeluje na ostale činovnike i otvara put različitim „kombinacijama“ da potporu JA pružaju određene utjecajnije osobe.⁷⁰

Kotarsko načelstvo u Valpovu također je saznalo da su predstavnici JA iz Osijeka posjetili Gutmanna, tražeći od njega veću svotu novca za potrebe svoje propagande. Tom prilikom Čutuković i Moderčin kazali su Gutmannu da će JA, nakon što dođe na vlast, voditi računa tko im je u tome pomagao, ali ih je on odbio. U vezi s ovime Kotarsko načelstvo u Valpovu će izvijestiti bansku upravu u Zagrebu da je „nezgodna i kompromitirajuća gesta“ da članovi JA pomoć traže od tvrtke „stranog i židovskog kapitala“, iako upravo JA u svojoj agitaciji takav kapital žestoko napada.⁷¹

U noći sa 16. na 17. srpnja 1934. nepoznate osobe u Osijeku rasturile su nekoliko letaka u kojima se napadaju Židovi i „njihov kapital“. Osječka policija sumnjala je da iza tih letaka stoji JA.⁷²

Jugoslavenska nacionalna stranka kritizira Jugoslavensku akciju

Predstavnici vlasti su, prateći aktivnosti JA, pazili na mogućnost da ona ugrozi razvoj i uspjeh Jugoslavenske nacionalne stranke (JNS) kao nove režimske stranke. Tako je Kotarsko načelstvo u Osijeku povodom osnivačkog

⁶⁹ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Predstojništva gradske policije u Osijeku Str. Pov. Broj: Službeno od 28. 6. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁷⁰ Isto.

⁷¹ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Načelstva sreza Valpovo Pov. Broj: 1074 od 26. 6. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁷² HR-HDA-1363, inv. br. 3516, izvještaj Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 1871 od 1. 8. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

skupa JA u Retfali u travnju 1934. ocijenilo da ta organizacija i osobe koje je vode ne mogu imati znatnijeg uspjeha, odnosno od JA „nema opasnosti“ za JNS.⁷³

Ipak je Kotarsko načelstvo u Osijeku početkom lipnja 1934. upozorilo da bi JA mogla među narodom ostvariti uspjeh ako JNS ne bude aktivna. Tako je navedeno da na skupštine koje JA organizira u selima osječkog kotara dolaze siromašni seljaci koji su privučeni njezinim krilaticama, ali je upozoreno da bi nerad u redovima JNS mogao dovesti do toga da na skupove JA počnu dolaziti i imućniji seljaci.⁷⁴

Možda je upravo zbog ovakvih upozorenja na skupštini osječke organizacije JNS održanoj u lipnju 1934. „demagoški rad“ JA podvrgnut „dokumentovanoj kritici“. Nedugo kasnije u Osijeku je održana i skupština omladine JNS, pa je i tom prilikom osuđeno djelovanje JA koje je ocijenjeno štetnim za „naše nacionalne interese“.⁷⁵

Nakon što je Moderčin krajem srpnja 1934. u Vukovaru održao zbor, to je naišlo na oštru kritiku u novinama *Slobodno slovo*, vukovarskom tjedniku koji je bio vjeran trenutnom režimu. Glavni i odgovorni urednik tjednika Josip Ajetić u svome je komentaru upozorio da Moderčin, iako je sudac, preporučuje teror kao sredstvo političke borbe. Tako Moderčin zagovara metode koje su nacisti upotrijebili kako bi osvojili vlast u Njemačkoj. Ajetić je ocijenio skandaloznim da jedan aktivni sudac u ime nekakvog „supernacionalizma“ nastupa protiv režima koji ga plaća i za koji je pozvan osuditi one koji zagovaraju terorizam kao sredstvo za promjenu režima. Tako „inferiorne“ osobe poput Moderčina „preporučuju“ stanje koje je zavlдалo u Njemačkoj, gdje nacisti terorom gaze kršćanstvo i žele zavesti narod k „poganstvu i vandalizmu“.⁷⁶

Osječka *Jugoslovenska zastava*, glasilo JNS-a, prenijela je dijelove ovoga teksta iz *Slobodnog slova*, s komentarom da je navedenom nepotrebno bilo što dodati.⁷⁷ Predstojništvo gradske policije u Osijeku obavijestilo je upravu Savske banovine u Zagrebu o tom članku *Jugoslovenske zastave*, ocjenjujući

⁷³ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Sreskog načelstva u Osijeku Pov. Broj: 548 od 27. 4. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁷⁴ HR-HDA-1363, inv. br. 3514, izvještaj Sreskog načelstva u Osijeku Pov. Broj: 830 od 1. 6. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁷⁵ HR-HDA-1363, inv. br. 3517, izvještaj Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 1536 od 1. 7. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁷⁶ Josip Ajetić, „Na svaku silu odgovorićemo terorom!“, *Slobodno slovo* (Vukovar), br. 9, 28. 7. 1934., 3.

⁷⁷ „Sa sastanka ‘Jugoslovenske Akcije’ u Vukovaru“, *Jugoslovenska zastava* (Osijek), br. 171, 1. 8. 1934., 2.

da je u njemu prikazan „demagoški, antirežimski“ i po državne interese štetan rad Moderčina, te je ponovljeno da bi ga trebalo premjestiti s mjesta suca Okružnog suda u Osijeku.⁷⁸ Početkom 1935. Moderčin je iz Osijeka i premješten u Okružni sud u Čačku.⁷⁹

Kao što se može vidjeti, JNS, kao režimska stranka, u Osijeku je brzo nastupila protiv JA, odbacujući i osuđujući njezino djelovanje kao demagoško i kao oponašanje njemačkog nacizma.⁸⁰

Jugoslavenska akcija u Osijeku na parlamentarnim izborima u svibnju 1935.

U listopadu 1934. u atentatu je ubijen kralj Aleksandar Karađorđević. Budući da je prijestolonasljednik, kralj Petar, bio maloljetan, zamijenilo ga je Namjesništvo na čelu s knezom Pavlom Karađorđevićem. Namjesništvo je odlučilo da se 5. svibnja 1935. održe novi izbori za Narodnu skupštinu. Na tim je izborima, za razliku od onih 1931. godine, nastupila i oporba. Na te je izbore izašla i lista Dimitrija Ljotića. Nedugo prije novih izbora, u siječnju 1935. došlo je do ujedinjavanja više političkih grupa, među kojima je bila i JA, u novi Jugoslavenski narodni pokret Zbor na čijem se čelu nalazio Ljotić. Pri tome je u redovima JA došlo do razilaženja te dio članova nije htio pristupiti u novu organizaciju pod vodstvom Ljotića. Ipak je JA i nakon pristupanja Ljotićevom Zboru neko vrijeme zadržala dotadašnju organizacijsku strukturu.⁸¹

Predstojništvo gradske policije u Osijeku je početkom 1935., u vezi s djelovanjem JA u tom gradu, u jednom izvještaju navelo da je ona, na čelu sa sucem Dragutinom Moderčinom, tijekom 1934. razvila „živu akciju“ i stekla veliki broj pristaša. Ipak, jednakom brzinom kojom je JA u Osijeku stekla popularnost, ona je istu i izgubila, pa je početkom 1935. imala samo stotinjak aktivnih članova:

„Kao razlog naglom gubljenju terena i pristalica ima se tražiti u tome, što su vođe ovoga pokreta demagoškim nastupima obećavali svojim pristalicama ‘kule i gradove’, pa kad su se članovi osvedočili, da od svega toga neće biti ništa, okrenuli su leđa pokretu i svojim vođama. Vođa pokreta sudija

⁷⁸ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Predstojništva gradske policije u Osijeku Str. Pov. Broj: Službeno od 2. 8. 1934. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁷⁹ HR-HDA-1363, inv. br. 3991, izvještaj Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 981 od 1. 4. 1935. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁸⁰ O odnosu JNS prema JA također vidi: Gligorijević, „Politički pokreti i grupe“, 48-49.

⁸¹ Gligorijević, „Politički pokreti i grupe“, 72-81. Za biografiju Ljotića vidi: „Ličnost Dimitrija V. Ljotića“, *Vihor* (Split), br. 21, 15. 11. 1938., 1.

Moderčin ne uživa među stanovništvom ugled, koji bi trebao da ima, jer je nesređen, nekonzekventan i u svojim nastupima voli da imitira jednog aktivnog i poznatog političara evropskog glasa, pa u tome dakako ispadava često puta vrlo smešan.⁸²

U izvještaju nije objašnjeno na koga se mislilo pod političarem „evropskog glasa“, ali je to očito bila aluzija na Mussolinija ili Hitlera.

Moderčin je krajem veljače 1935. uputio žalbu Savskoj banovini u Zagrebu, žaleći se da policija u Osijeku i kotarski načelnici u Slavoniji onemogućavaju djelovanje JA na skupljanju potpisa potrebnih za kandidaturu Ljotića na predstojećim izborima. Moderčin je u vezi s ovime skrenuo pažnju da JA ne namjerava nastupiti na predstojećim izborima samostalno, nego na Ljotićevoj listi.⁸³

Početkom ožujka 1935. u Osijeku je, u gostionici Gradski vrt, održana redovna godišnja skupština Mjesnog odbora JA. Policija je ovaj skup odobrila, ali su predstavnici JA upozoreni da je ona registrirana kao društvo, ne kao politička stranka, te se zato na skupštini nije smjelo raspravljati o političkim pitanjima. Na skupštini je izvještaj o radu podnio Moderčin, a zatim je izabrana nova uprava JA za grad Osijek na čije je čelo došao Edo Bakarac, privatni činovnik. Povodom ove skupštine osječka policija ocijenila je da je JA u Osijeku u „snažnom opadanju“, jer je godišnjoj skupštini prisustvovalo oko 120 osoba, iako je vodstvo JA u Osijeku tvrdilo da ima više od 3000 članova.⁸⁴

Akcioni odbor za zemaljsku kandidacijsku listu Ljotića 17. ožujka 1935. u Osijeku je održao sastanak koji je, kako je ocijenila osječka policija, „apsolutno propao“. Sastanak je sazvala osječka JA, te se očekivalo da će prisustvovati barem 300 ljudi, ali se okupilo tek oko 70 osoba, od kojih su više od pola bili promatrači i pristaše drugih političkih grupa. Na tom sastanku predstavljen je Mijo Pušić, poslanički kandidat na listi Dimitrija Ljotića za Osijek. On je tom prilikom, prema ocjeni policije, održao vrlo slab govor.⁸⁵ Pušić, rođen 1892., po zanimanju je bio radnik, prethodno je bio pristaša Svetozara Pribićevića, odnosno Samostalne demokratske stranke, a nakon 6.

⁸² HR-HDA-145, Pov. Broj: 2227/1935., dopis Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 195 od 27. 1. 1935. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁸³ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Predsjedništva V. organizacionog područja Jugoslavenske akcije u Osijeku Broj: 60 od 23. 2. 1935. upućen banu Savske banovine dr. Marku Kostrenčiću.

⁸⁴ HR-HDA-145, Pov. Broj: 8460/1935., dopis Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 567 od 4. 3. 1935. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁸⁵ HR-HDA-1363, inv. br. 3991, izvještaj Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 981 od 1. 4. 1935. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

siječnja 1929. pristupio je JA. Osječka policija ocijenila je da je Pušić „neinteligentan“, „neotesan“ i da nema nikakvog utjecaja na građanstvo, pa ni na političke istomišljenike.⁸⁶

Akcioni odbor za zemaljsku kandidacijsku listu Dimitrija Ljotića 30. ožujka 1935. održao je novi sastanak u Osijeku. Bilo je prisutno samo 25 do 30 osoba. Glavni govornik bio je Ratko Živadinović iz Beograda, koji je, budući da je sastanak bio potpuno neuspješan, u svome govoru kazao kako će od vodstva JA u Beogradu zatražiti da se njezina organizacija u Osijeku raspusti te je, nakon održanog govora, demonstrativno napustio sastanak.⁸⁷

Također je osječka policija u tom razdoblju s osam dana zatvora kaznila četvero radnika iz Osijeka (Proko Novaković, Adam Rehl, Danilo Strajin, Dragutin Špringer) zato što su po kućama crtali „hitlerovske kukaste krstove“ i pisali „Heil Hitler“. Sva četvorica bili su članovi JA.⁸⁸

Uprava Savske banovine je 12. travnja 1935. upozorila podređene vlasti da JA u Zagrebu i Osijeku širi letke i pamflete u kojima su negativno prikazani pojedini kandidati s liste predsjednika Kraljevske vlade Bogoljuba Jevtića. Zato su podređene vlasti upozorene da je još 1934. određeno da JA ne može djelovati kao politička organizacija, odnosno stranka. Iako su na predstojećim parlamentarnim izborima trebali sudjelovati neki članovi JA, nije se smjelo dopustiti da ona nastupa kao politička stranka. Zato je trebalo onemogućiti i kazniti slučajeve u kojima JA širi svoje političke letke i plakate.⁸⁹

Kao što je prethodno navedeno, osječka policija zahtijevala je da Moderčin, zbog svoga rada u JA, bude premješten iz Osijeka. Tome je udovoljeno te je on premješten u Čačak. Ipak, on je vrlo brzo otišao u mirovinu, a na parlamentarnim izborima 5. svibnja 1935. nastupio je kao kandidat na Ljotićevoj listi u kotaru Našice. Nedugo prije izbora Moderčin se sukobio sa žandarima zato što su pritvorili jednu osobu koja je dijelila plakate JA. Zbog ovoga su žandari uhitili i Moderčina, koji je kraće vrijeme zadržan u pritvoru.⁹⁰

Lista Dimitrija Ljotića je na izborima za Narodnu skupštinu održanima 5. svibnja 1935. ostvarila slabe rezultate. U gradu i kotaru Osijek ta je lista nastupila s kandidatima Mijom Pušićem i ing. Konstantinom Čutukovićem

⁸⁶ HR-HDA-145, Pov. Broj: 19290/1935., dopis Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 1319 od 4. 5. 1935. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁸⁷ HR-HDA-1363, inv. br. 3991, izvještaj Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 981 od 1. 4. 1935. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ HR-HDA-145, Pov. Broj: 15057/1935., okružnica Kraljevske banske uprave Savske banovine Pov. II. D. Z. Broj: 16441 od 12. 4. 1935. podređenim upravnim i policijskim vlastima.

⁹⁰ HR-HDA-145, Pov. Broj: 19348/1935., Sresko načelstvo u Našicama Pov. Broj: 701 od 27. 4. 1935. upućeno Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

te je, od ukupno 14.206 glasova, osvojila samo njih 458. Moderčin je u kotaru Našice od ukupno 10.461 glasa, osvojio samo njih 465.⁹¹

Neposredno nakon izbora vlasti su presrele pisma koja je iz Osijeka na određene adrese slao Moderčin, koji se u njima žalio da su članovi JA u predizbornoj kampanji bili pod „užasnim terorom“, kao i da su vlasti umanjile broj glasova koje je osvojila Ljotićeva lista.⁹² Prema podacima osječke policije, Ljotić i Velibor Jonić su 9. lipnja 1935. iz Beograda doputovali u Osijek, gdje su se sastali s Moderčinom.⁹³

Moderčin će se preseliti u Vukovar, gdje će tijekom druge polovice 1930-ih nastaviti djelovati kao član Ljotićevog Jugoslavenskog narodnog pokreta Zbor.⁹⁴

Konstantin Čutuković, koji je imao važnu ulogu u radu JA u Osijeku, neće se priključiti Zboru, nego Jugoslavenskoj radikalnoj zajednici (JRZ), koju je, kao novu vladajuću stranku, nakon parlamentarnih izbora 1935. osnovao novi predsjednik Kraljevske vlade Milan Stojadinović.⁹⁵

Zaključak

Kao što je prikazano, JA je djelovala svega nekoliko godina. Prvo su od 1930. osnivana udruženja toga imena u Beogradu i drugim mjestima Kraljevine Jugoslavije, da bi 1932. godine došlo do ujedinjavanja tih društava. JA je najintenzivnije djelovala tijekom 1934. godine. Ipak, vlasti nisu priznale JA kao političku stranku, nego isključivo kao udruženje. Kada je JA tijekom 1934. zatražila da bude priznata kao politička stranka, vlasti su to odbile.

U redovima JA bile su osobe koje su prethodno, tijekom 1920-ih, bile članovi Organizacije jugoslavenskih nacionalista (ORJUNA). U ideologiji i akciji ORJUNE bili su prisutni utjecaji talijanskog fašizma i njemačkog nacionalsocijalizma. Isti utjecaji također su bili prisutni i u ideologiji JA. JA se

⁹¹ *Statistika izbora narodnih poslanika za Narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije izvršenih 5 maja 1935 godine* (Beograd: Narodna skupština Kraljevine Jugoslavije, 1938), 53.

⁹² HR-HDA-145, Pov. Broj: 19348/1935., dopis Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 1491 od 15. 5. 1935. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁹³ HR-HDA-145, Pov. Broj: 27514/1935., dopis Predstojništva gradske policije u Osijeku Pov. Broj: 1725 od 10. 6. 1935. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁹⁴ O agitaciji koju je Moderčin za Zbor tijekom 1938. provodio na području kotara Vukovar vidi: HR-HDA-1363, inv. br. 5295, izvještaj Sreskog načelstva Vukovar Pov. Broj: 716 od 4. 6. 1938. upućen Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu.

⁹⁵ HR-HDA-1561, Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske, Šifra 01, Red. broj 36, Bivše građanske stranke na kotaru Osijek, elaborat, 60.

zalagala za snažnu Kraljevinu Jugoslaviju pod vodstvom dinastije Karađorđević, odbacivala je parlamentarnu demokraciju i zagovarala staleško uređenje države. Veličala je „jugoslavenski narod“ te je smatrala da poljoprivreda mora biti temeljna grana jugoslavenske privrede.

Činjenica da je JA tijekom 1934. razvila najširu javnu djelatnost jasno je vidljiva na primjeru grada i kotara Osijek. To je ujedno bilo razdoblje vrhunca gospodarske krize u Jugoslaviji, pa očito i razdoblje u kojem je JA očekivala okupiti najveći broj pristaša. Na primjeru Osijeka vidljivo je da je JA uglavnom djelovala organizirajući veće javne skupove, ili različita okupljanja u zatvorenim prostorijama. Osim navedenog, a za razliku od talijanskih fašista i njemačkih nacionalsocijalista, pregledani izvori ne pokazuju da je JA organizirala okupljanja i aktivnosti (političke, kulturno-umjetničke ili sportske) za određene skupine stanovništva, primjerice za žene, omladinu ili djecu.

Iako vlasti u Osijeku tijekom 1934. načelno nisu smatrale da bi JA mogla biti značajnija politička snaga, ipak su morale priznati da je ona u kraćem razdoblju uspjela okupiti značajan broj pristaša. Prema dostupnim izvorima, uglavnom je bila riječ o siromašnijim slojevima, nezaposlenim osječkim radnicima i seljacima bezemljašima iz osječke okolice. Ipak, JA je te pristaše izgubila već početkom 1935. godine. Kako su to tumačile vlasti, mnogi koji su pristupili uz JA ubrzo su uvidjeli njezinu „demagogiju“, te su je zato ubrzo napustili.

JA je početkom 1935. pristupila Jugoslavenskom narodnom pokretu Zbor pod vodstvom Dimitrija Ljotića, čija je zemaljska lista izašla i na parlamentarne izbore u svibnju iste godine. Rezultati te liste u Osijeku bili su zanemarivi.

Arhivski izvori

Hrvatska, Hrvatski državni arhiv u Zagrebu:

- Fond 145, Savska banovina. Odjeljak upravnog odjeljenja za državnu zaštitu
- Zbirka 890, Personalni spisi državnih službenika Zemaljske vlade, Pokrajinske uprave, oblasnih uprava, Savske banovine, Banovine Hrvatske i ministarstva NDH
- Zbirka 1353, Grupa VI: Građanske stranke i društva, 1918.-1941.
- Zbirka 1363, Grupa XXI: Politička situacija, 1910.-1940.
- Fond 1561, Služba državne sigurnosti Republičkog sekretarijata za unutrašnje poslove Socijalističke Republike Hrvatske

Tisak

Jugoslovenska reč (Zagreb)

Jugoslovenska zastava (Osijek)

Novi put (Beograd) (ćir.)

Slobodno slovo (Vukovar)

Vihor (Split)

Objavljeni izvori

Statistika izbora narodnih poslanika za Narodnu skupštinu Kraljevine Jugoslavije izvršenih 5 maja 1935 godine, Beograd: Narodna skupština Kraljevine Jugoslavije, 1938. (ćir.)

Literatura

Bethke, Carl. *(K)eine gemeinsame Sprache? Aspekte deutsch-jüdischer Beziehungsgeschichte in Slawonien, 1900 – 1945*, Berlin: LIT Verlag, 2013.

Čapo, Hrvoje. *Kraljevina čuvara: Represivni aparat monarhističke Jugoslavije na području hrvatskih zemalja (1918. - 1941.)*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2015.

Dobrivojević, Ivana. *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1935*, Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2006.

Dragosavljević, Vasilije. *Ideje fašizma u Kraljevini SHS: Organizacija jugoslovenskih nacionalista (1921-1929)*, Beograd: Medija centar „Odbrana“, 2020. (ćir.)

Dragosavljević, Vasilije. *Druga Evropa i Kraljevina Jugoslavija: JNP Zbor (1934-1941)*, Novi Sad: Prometej, 2021. (ćir.)

Gligorijević, Branislav. „Organizacija jugoslovenskih nacionalista (Orjuna)“, *Istorija XX veka V* (1963), 315-396.

Gligorijević, Branislav. „Politički pokreti i grupe s nacionalsocijalističkom ideologijom i njihova fuzija u Ljotićevom ‘Zboru’“, *Istorijski glasnik: organ Društva istoričara SR Srbije* (1965), br. 4, 35-83. (ćir.)

Ribar, Ivan. *Politički zapisi*, Beograd: Prosveta, Izdavačko preduzeće Srbije, 1948.

Stefanović, Mladen. *Zbor Dimitrija Ljotića 1934 – 1945*. Beograd: Narodna knjiga, 1984. (ćir.)

Stojkov, Todor. *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-1935.*, Beograd: Prosveta, 1969.

Živaković-Kerže, Zlata, Židovi u Osijeku (1918. – 1941.), Slavonski Brod, Osijek, Cerna: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Židovska općina Osijek, Pauk, 2005.

Mrežne stranice

www.emilglocar.com

Summary

“YUGOSLAV ACTION” IN OSIJEK 1934-1935

This paper examines the establishment, organization, and ideology of the “Yugoslav Action” society. The society was founded after King Alexander of Yugoslavia dissolved the parliamentary system and introduced his dictatorship in early 1929. Under his regime, all political parties were disbanded, and Yugoslav Action emerged as a patriotic society loyal to the King and his authoritarian rule. Over time, it sought official recognition as a new political party, but this request was denied by the regime.

“Yugoslav Action” advocated for a strong, indivisible Yugoslav state with one Yugoslav nation and opposed liberal democracy, which it viewed as a chaotic system that had led the country into crisis. “Yugoslav Action” promoted the establishment of a corporatist system, with state control over capitalism, foreign capital, and foreign banks, as well as the nationalization of certain sectors of the economy. It also emphasized the historical bond between the Yugoslav people and their land, considering agriculture, particularly when organized in cooperatives, to be the backbone of the national economy. While the newspapers of “Yugoslav Action” rejected claims that its ideology resembled Fascism or Nazism, such comparisons were made by the contemporary authorities and the Yugoslav National Party, which had, in the meantime, become the state-sponsored party. Historians who later researched the “Yugoslav Action” also consider its ideology similar to Fascism and Nazism.

The year 1934 marked the height of “Yugoslav Action”’s public activity, with the society organizing branches and holding public meetings. During this period, its charters were also established in town and district of Osijek. The paper highlights the activities of “Yugoslav Action” in Osijek, demonstrating that it gained some popularity in 1934, particularly among unemployed workers in Osijek and poor peasants in the surrounding area. However, by early 1935, the number of supporters in Osijek had declined. Authorities concluded that while the demagoguery of local “Yugoslav Action” leaders initially attracted attention and followers, it also led to widespread disillusionment, leaving the society with a dwindling base of support. By early 1935, “Yugoslav Action” joined the new political organization, the Yugoslav People’s Movement “Zbor” (Rally), led by Dimitrije Ljotić.

Although “Yugoslav Action” was a minor force in the political life of the Kingdom of Yugoslavia, the data presented in this paper contribute to a broader understanding of the political landscape in Osijek during that period.

Key words: Kingdom of Yugoslavia, “Yugoslav Action”, Osijek

Kontakt:

dr. sc. **Nikica Barić**

Hrvatski institut za povijest

Opatička 10, 10 000 Zagreb

email: nbaric@isp.hr